

ELS CONTEXTOS D'UN ESTUDI D'IRMELA NEU

Manuel JORBA
Universitat Autònoma de Barcelona

ELS NOUS ESTUDIS VUITCENTISTES

Llegida el 1985 a la Universität Frankfurt am Main, *Sprach- und Nationalbewusstsein in Katalonien während der Renaixença (1833-1891)*, la tesi doctoral que ara s'edita traduïda a la llengua catalana¹ obtingué el premi Nicolau d'Olwer 1985 de l'IEC i fou editada també per l'IEC, el 1990, com a extret previ del número 20 de la revista *Estudis Romànics*, que porta data de publicació 1987-1989 a la portada, però la de 1992, de publicació real, als crèdits de la contraportada.

Acabada de redactar el desembre de 1984, coincidint amb el Col·loqui Internacional sobre la Renaixença, l'extens estudi d'Irmela Neu s'aplicava a conèixer millor i més analíticament alguns aspectes molt rellevants de l'ideari vuitcentista, i coincidia per això plenament amb els objectius generals proposats per a aquell esdeveniment, d'il·luminar els processos de renovació o de canvi de la vida cultural, política, cívica i ideològica, aprofundint en la idea que els homes del XIX tenien del concepte i de l'ús de la llengua catalana i, més enllà d'aquesta qüestió, la que tenien del conjunt del desplegament cultural dins la seva societat al llarg del segle XIX, i de tots els factors i fenòmens que intervenien en el fet de la Renaixença, abans i després de la instauració dels Jocs Florals.

Com a conseqüència del Col·loqui de 1984, s'incrementarien els estudis vuitcentistes, amb continuïtat, a partir dels col·loquis Verdaguer, iniciats el 1986, de la publicació de *l'Anuari Verdaguer*, de la creació de la Societat Verdaguer i de grups de recerca de diverses universitats, i de l'acolliment d'estudis vuitcentistes en col·leccions de les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, d'Eumo Editorial i, encara entre algunes altres, de Punctum, d'Arola Editors, d'Edicions 62 i de Curial. És de destacar que, amb relació a

1. NEU, Irmela (2022): *Consciència lingüística i consciència nacional a Catalunya durant la Renaixença (1833-1891)*. Traducció de l'original alemany revisat per Ricard Wilshusen. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 414 p. Com l'autora fa constar al seu pròleg, el meu text era destinat a introduir, juntament amb el de Georg Kremnitz, el seu estudi; tanmateix, per circumstàncies derivades de la mort de Josep Massot i Muntaner, no hi va ser incorporat. Agraïxo als editors d'*Estudis Romànics* que l'hagin volgut publicar.

aquestes iniciatives, la *Bibliografia sobre literatura catalana del segle XIX. 1995-2000* (2003), publicada a cura de Josep M. Domingo, Rosa Cabré i Maria Dasca, conté 1.305 referències bibliogràfiques, bona part de les quals són degudes a estudiosos incorporats després de 1984 a aquest àmbit de la recerca. Un increment comparable es podria observar de seguida als successius repertoris bibliogràfics inclosos regularment a l'*Anuari Verdaguer*, a partir del número 12 (2004), a cura de Carola Duran.

Irmela Neu aborda a la seva tesi l'estudi de la doble consciència, lingüística i nacional, en un continuïum temporal, delimitat formalment entre dates, 1833 i 1891, mig simbòliques, mig objectives, del temps en què la llengua, a diferència dels temps anteriors, passà a ser considerada un signe d'identificació de la personalitat, com ho eren i ho havien estat les lleis, les institucions polítiques i administratives històriques i diversos signes, històrics, mítics o simbòlics, que es complementaven i reforçaven mútuament. La hipòtesi o la constatació prèvia suficient d'un «reviscolament de la llengua catalana» en els literats, ja a la primera meitat del segle XIX, que se superposa a la «dedicació intensa a la pròpia història», porta l'autora a estudiar l'«autopercepció» del fenomen renaixentista, a partir de l'anàlisi de gramàtiques, discursos, articles i assaigs dispersos o aplegats en llibre, i a partir dels materials generats pels Jocs Florals de Barcelona, publicats o inèdits. El fons de materials no editats, principalment els abundants no premiats que no van ser retirats pels autors, servats a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, se li presenten com un material homogeni i seriat, especialment idoni per «reconstruir la consciència lingüística», al marge del valor estètic. Un material que, d'altra banda, mostra varietat d'ideologies, o si més no de preses de posició diferents davant qüestions com l'estandardització de la llengua, amb el predomini inicial de la llengua literària arcaïtzant, que serà sotmesa a crítica.

La publicació de la versió original de la tesi, el 1990, coincidia amb les dates del nou impuls dels estudis vuitcentistes i hi sintonitzava (alguns avenços, capítols unitaris i estudis complementaris van ser publicats en revistes i en actes de congressos i miscel·lànies), i la versió catalana completa es publica ara, en plena saó d'aquests estudis, que han desembocat recentment en l'àmplia i sòlida síntesi d'*El Vuit-cents* (2018), volum cinquè de la *Història de la literatura catalana*, planificat per Enric Cassany i Josep M. Domingo (el tindré com a punt de referència obligat al llarg d'aquestes pàgines), que posa de manifest com els estudis dels darrers decennis han incidit molt positivament en el coneixement del segle romàntic, i molt particularment en el que, pel fenomen de la Renaixença, té de peculiar aquest segle en la història civil i cultural pancatalana.

És per això que aquest volum dedicat al *Vuit-cents* difereix del volum sisè de la *Història de la literatura catalana*, de 1986, planificat per Joaquim Molas, en la periodització i en el tractament de la Renaixença com a moviment i en el de la seva relació amb la nova literatura en tots els seus àmbits creatius, en la poesia, el teatre, la narrativa i la crítica.

Nous estudis, doncs, han proporcionat i propiciat unes visions renovades de les realitats socials, lingüístiques i literàries, contraposades en part i complementàries sempre, des de les quals cal llegir l'estudi d'Irmela Neu, i que resumeixo i simplifico a l'avançada:

a) Marfany nega que hi hagi cap moviment, situació o fenomen que pugui ser anomenat genèricament «renaixença» i admet que en tot cas es pot parlar, avançada la segona meitat del segle, d'una Renaixença que seria estrictament literària.

b) Josep M. Domingo veu improcedent prescindir d'una denominació posada en circulació pels mateixos protagonistes d'una realitat que es manifesta en diversos àmbits d'activitat, no només de la literària.

c) Albert Rossich concep la Renaixença com un programa col·lectiu per dur a la pràctica l'ús de la llengua catalana com a llengua literària, i exclusivament, aquest programa, a partir de la creació dels Jocs Florals.

UNA RENAIXENÇA NOMÉS LITERÀRIA?

La nova valoració històrica o actual de la llengua catalana anava lligada a la configuració d'un pensament particularista, o provincialista, i a la reivindicació de la personalitat jurídica, administrativa, filosòfica i històrica enfront de l'uniformisme centralista, i per això la conceptualització de la Renaixença no pot limitar-se a l'àmbit de l'ús poètic, i literari més en general, de la llengua.

Valgui l'exemple provincialista de Joan B. Guardiola, que el 1851 oposava els termes «uniformitat» i «unitat», prenia partit contra l'hegemonia de Castella i donava com a establert, i potser com a prou acceptat, que

en España los elementos constitutivos de su *personalidad nacional* no son uniformes sino variados, y que por consiguiente no hay en ella un solo pueblo, una sola nacionalidad, sino varios pueblos, varias nacionalidades; que España no es, en el riguroso y buen sentido de la palabra, *una sola nación*, sino *un haz de naciones* (Guardiola 1851: 63-66; Marfany 2017: 475).

És a dir, Espanya és, però no ha de ser castellana i uniforme. D'ací la reivindicació recurrent d'un poder «provincial» enfront de la uniformització forçada pel corró centralista.

L'increment o la més oberta manifestació d'aquest «espíritu de provincia», bé que no s'ha d'identificar amb la Renaixença mateixa, va actuar com un element impulsor eficaç en l'avenç qualitatiu dels objectius, que parteixen de la defensa dels interessos anticentralistes i antiuniformistes en els camps polítics, jurídics i administratius, defensa feta de simples evocacions historicopatriòtiques que desemboquen gradualment en una reivindicació operativa de la personalitat històrica catalana, inclosa la de la llengua, més enllà de la seva valoració sentimental com a llengua de l'antiguitat nacional. S'obria la possibilitat, amb això, d'un gir en el procés que, segons Antoni de Bofarull, havia conduït el país a «figurar confundido entre los estados de una gran monarquía» (Grau 2002: 134) i a la transculturació i a la substitució lingüística en molts dels àmbits no populars.

Jospe M. Domingo s'ha referit al «projecte liberal de nacionalització espanyola» i assenyala la detecció, per part dels actors del projecte de «renaixença», de «senyals sobre el desajustament català que el curs seguit per la imposició de l'ordre liberal va deixant en evidència», desajustament que cal relacionar amb les «frustracions» per la política obstaculitzadora dels governs centrals, agraristes, i amb el consegüent sentiment de discriminació,

que, diu Marfany, «nodria un també creixent sentit d'identitat diferencial, que tenia el suport de la història i de la llengua, viva encara com a vehicle del tracte diari» (Marfany 2018: 27). Com remarca Domingo, adduint Pere Mata, l'administració central:

tracta els catalans «a fuer de pueblo conquistado», funcionaris forasters (que es comporten talment «simulacro de una colònia») ocupen l'administració oficial: «Su ninguna inteligencia del hermoso idioma con que nos expresamos vulgarmente les infunde una animadversión hacia nosotros que, mal disimulada, acarrea a los del país un sentimiento igual para con ellos» (Domingo 2018: 81).

Són esclertes que expliquen en part que no es produís una transculturació completa, substitució de l'idioma inclosa, de les capes dirigents i capitalistes en general, i que les van fer estar obertes a propostes de «renaixença», que per a Marfany seria justament el resultat de la cohesió sorgida dels sentiments de discriminació i d'abús de poder, polític i econòmic, de l'Espanya actual, que propicien una ideologia adequada als seus interessos. Era el moment idoni per a l'aparició de la consciència de «renèixer» i de la del desig de construir i de fer visible:

Aquestes dinàmiques duïen indistintament tant a l'interès per a traçar i monumentalitzar l'eixample com a muntar un gran certamen literari (els Jocs), perquè al capdavant tot perseguia, a la vista de l'oportunitat, el mateix benefici d'una representació eficaç (Domingo 2018b: 158).

Si la Renaixença fos una denominació aplicable només a un moviment estrictament lligat a l'ús literari de la llengua catalana, i si perquè pogués parlar-se de moviment de Renaixença calgués trobar-se davant com a mínim de la consciència lingüística assolida, els anys seixanta, tal com la presenta l'estudi d'Irmela Neu ara editat, encara limitada però molt modificada respecte a la dels anys quaranta i cinquanta, seria acceptable, com defensa Albert Rossich, negar que abans de 1859 es pugui parlar de «moviment» de Renaixença (Rossich 1990: 51-53; 1996: 52-53; 2019: 148 i pàssim). Però els canvis produïts en aquells dos decennis en la manera d'entendre i de plantejar diversos aspectes de la «catalanitat» són d'una envergadura prou considerable (també pel que fa a la consciència lingüística i a la pràctica literària en llengua catalana), perquè m'inclini a no reservar el nom de Renaixença només per al moviment tal com es manifesta després de la creació dels Jocs Florals.

S'imposava la necessitat, per entendre-la millor, d'immergir-se més en els temps anteriors als Jocs Florals; d'aprofundir, per exemple, en l'historicisme literari (en castellà en tots els gèneres, i aviat en català en la poesia) o d'abordar exhaustivament casos paradigmàtics com el de Piferrer, reticent i fins i tot hostil davant persones i iniciatives concretes, com la de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, de 1842, però contrari a la uniformització sota l'ègida de la política castellana i explícitament favorable al manteniment de la consciència històrica i de la personalitat cultural, que inclou alguna forma de veneració i d'ús de la llengua catalana (sense perjudici de mantenir-se sempre adeptes practicants de la diglòssia en l'oralitat i en l'escriptura). Hi ha situacions i episodis, clara-

ment separats de tot allò que és propi de la cultura de la Il·lustració, que són decisius, dins encara la primera meitat del segle, per a la idea i la desclosa de la Renaixença, i que amb tot el dret i per ells mateixos han de ser considerats «renaixença». El més ambiciós dels estudis recents de Marfany (2017) respon extensament a aquella necessitat i és una aportació amplíssima, coherent i conseqüent amb la seva posició global davant del XIX, que demana una atenció que depassa els límits d'aquestes pàgines.

LA RENOVACIÓ LITERÀRIA I LA LLENGUA CATALANA

Una nova literatura catalana se sobreposava, sense substituir-la, a la que, bé que no única, però de volum i difusió limitats, havia dominat fins aleshores i que es conformava de seguir amb major o menor originalitat les tradicions literàries vigents: una tradició ja secular aleshores, de poesia jocosa, satírica, amb afinitats amb la de factura popular o vinculada a la tradició barroca o rococó, i una altra de modulació culta segons els canons de la preceptiva escolar clàssica, d'influència escolar castellana, italiana i francesa, adés heroica, adés de caire sentimental, d'ambició i de dificultat formal molt sovint, que responia a motius circumstancials habitualment i que es mantenia sovint com a joc privat, als recintes de les acadèmies, o en grups d'amics. Poesia de clergues, de rendistes i de gent de professió liberal, però també de gent inicialment de poca formació que no es conformaven amb els resultats rudimentaris que podien obtenir amb la intuïció i els dots «naturals», com Josep Juncosa, que, conscient de les limitacions i de les superiors exigències de la poesia culta, que no podia dependre dels «coneixements naturals», procurava aconseguir la formació adequada, o com Jacint Verdager, que entra en contacte directe, no només llibresc, amb el món literari coetani de la Renaixença molt aviat, i amb èxit als Jocs Florals de 1865, però que per la seva primera formació i pels seus primers interessos i habilitats entroncava amb aquesta tradició en la forma com s'havia manifestat amb regularitat a Vic, amb diversos cultivadors (Rossich 1996).

Simultàniament, de primer una certa i després intensa renovació romàntica coincidia amb l'increment del conreu de la poesia feta en llengua castellana als Països Catalans. La llengua castellana era la pròpia de la «literatura» del moment (Rafanell 1999: 116), és a dir la reconeguda dins la «república de les lletres», no tant com a llengua primera de comunicació interacadèmica dins l'àmbit europeu, en la crítica, la filosofia, la medicina i les altres ciències en què privaven la llengua llatina i la francesa, i en què la creació literària reprenia la presència i el prestigi que en temps passats havia tingut i que havia perdut, com Antoni de Capmany ho proclamava amb èmfasi propi de l'home il·lustrat:

El siglo pasado era la edad de la imaginación: así abundó en poetas, y preocupaciones. Este es el de la razón, en el cual brillan las ciencias exactas; reina la Filosofía; se restablecen los derechos respectivos de la humanidad, hasta aquí poco atendida; se descubre la naturaleza; se anatomiza el hombre; se busca la verdad, y se conoce la libertad de decirla [...] (Capmany 1785: 34).

Cal tenir en compte, d'altra banda, que

per a Capmany, com per als catalans de la Guerra de Successió i de molt després, fins al romanticisme almenys, la llengua no era el signe d'identificació nacional, sinó que ho eren les lleis i les institucions polítiques, que determinaven l'estructura de la societat i les relacions que s'establien entre els seus membres, i que lleis i institucions eren el fonament de la personalitat diferenciada, reivindicada (Fontana 2001: [6]).

TRADICIÓ MARGINADA O MODERNITZACIÓ?

Bàsicament en la poesia, hi hauria hagut una tradició literària viva (estètica, formal i de gèneres), rutinària, mancada d'innovació «quasi» total, de manera que, abans de 1859, no hi hauria modernització literària ni estructural de la producció cultural. Per la qual cosa, la literatura posterior, que Marfany identifica amb una Renaixença «pròpiament dita», seria la conseqüència del «sacrifici deliberat, i total, de l'autèntica tradició literària viva en català: aquesta gent [els organitzadors dels Jocs Florals i els escriptors i acadèmics pròxims] va anar a matar-la, d'una manera claríssima i deliberada. La trobaven vulgar, una deturpació, i creien que s'havia d'eliminar» (Muñoz 2011: 24), o «escanyar-la, per tal de poder-la entronitzar amb ropatge més noble, però embalsamada» (Marfany 2018: 58-59).

La valoració (o potser sobrevaloració) d'una tradició literària escrita continuada, rutinària, «plebea» o més ambiciosa i creativa, proporciona a Marfany una de les idees fonamentals del seu discurs: d'aquella literatura, manipulada (s'ha de pensar, per exemple, en el títol del poema d'Aribau reiteradament falsejat) o, encara més, «brutalment i desdenyosament escombrada», amagada pels prohoms dels Jocs Florals i plataformes afins, sorgiria, reactivada a partir del Sexenni, el que seria autèntic moviment restaurador. Marfany especula que «la Renaixença, *revival* innegablement típic i, com a tal, eminentment modern, menava exactament allà on, comprovablement, van menar tots els altres»; és a dir, com el dels felibres, a la caricatura d'un moviment potent i creatiu, sotmès a la llengua i a la cultura dominants, l'única normalment visible. Al contrari, per a Domingo la literatura de la tradició secular i immediata era sotmesa a un procés de modernització que donaria com a resultat una literatura renovada, que porta les marques del segle romàntic, continuadament present a la segona meitat del XIX (Marfany 2018: 59). D'altra banda, veu improcedent restringir el sentit d'una denominació posada en circulació pels «mateixos agents socials vuitcentistes, els protagonistes de la vida pública» de diversos àmbits d'activitat, no només la literària, i ha repensat un concepte de renaixença no tributari dels vuitcentistes i d'alguns dels noucentistes i proposa «prendre la *renaixença* no tant com una dada immediata de la realitat, sinó com un instrument de la construcció d'aquella realitat —que va ser, en efecte, la d'una molt notable renaixença» (Domingo 2009 [2011]: 234).

Si és propi de les literatures estables fruit de continuïtat visible d'un segle a l'altre, d'una època a l'altra, i en tota mena de manifestacions de l'activitat literària, cal conclou-

re que no és aquest exactament el cas de la literatura catalana, en què es dona una molt peculiar situació, que repercuteix tant en la qualitat i la quantitat d'obra literària com en els processos d'evolució i de renovació dels usos literaris.

Si no hi havia hagut ruptura en aquests usos, Aribau no podia ser una «partió d'aigües», un punt de partida d'una nova producció literària, bàsicament però no exclusivament poètica, que marca una continuïtat de llengua, però que no era testimoni o mostra de «renaixença» (Marfany 2018: 53). Marfany exposa, però, que Rubió i Ors, i de seguida Bofarull i Sol i Padrís, escriuriem amb voluntat de ruptura amb la tradició, voluntat que no penso que sigui una condició necessària perquè alguns autors coetanis de clara limitació «tradicional» poguessin sentir-se participants de la proposta ostentosa del Gaiter (ni que sigui només pel pseudònim fluvial o similar que s'adopti, o perquè s'adrecen al Gaiter amb versos propis). Remarca també que Aribau, amb els recursos usats al poema, trencava amb models esgotats i reiteratius, i que no ho feia amb voluntat de futur (era «un poema *estrany* en què Aribau partia de zero»; *estrany* en comparació amb els productes habituals de l'autor i dels coetanis) (Rossich 1996: 51; Domingo 2018a: 115). Val a dir que degué ser per aquestes característiques aleshores insòlites que el poema d'Aribau va donar prou arguments perquè fos pres com a punt de referència d'una «partió d'aigües».

No podia ser certament una partió d'aigües per al editors del poema a *El Vapor* (del 24 d'agost de 1833), però és singular el tipus de nota amb què es presenta als lectors el poema degut a «la selecta pluma de D. Buenaventura Carlos Aribau [...], con el patriótico orgullo con que presentaría un escocés los versos de sir Walter Scott a los habitantes de su patria». Al prestigi d'Aribau adquirit com a literat, i al fet de ser de la mateixa «pàtria» que els lectors i el primer destinatari del poema —d'una pàtria on es pogués llegir, o «sentir», en llengua catalana—, la nota hi afegia el de poder ser parangonat amb allò que suposadament un escocès faria, a Escòcia, amb un producte literari de Walter Scott. I, tot elogiant per la qualitat el poema, donava visibilitat i prestigi a la llengua en què havia estat escrit i als temes catalans, que ja se sabia que eren abordables en llengua castellana (com els escocesos ho eren en anglès, en l'anglès d'Escòcia, en l'obra de Scott) (Jorba 2013: 38-39). No era la llengua «barcelonina» la que era objecte d'evocació i elogi d'Aribau, per més que fos barcelonina la topografia «pàtria», sinó la de tot un territori també «patri».

Josep M. Domingo destacarà que del «gresol que era *La pàtria* en destil·laria una duradora capacitat de suggestió —i la singular capacitat de rendiment simbòlic que nodriria el mite renaixencista» (Domingo 2018a: 115-116). Rendiment simbòlic i primerenca capacitat de suggestió, que recorrerien tot el segle, fets possibles per una prou sostinguda publicació del poema o d'estrofes o versos solts, o per al·lusions oportunes, ni que sigui només per la seva qualitat literària, abans de 1859; entre els que cita i alguns que hi afegeixo: les edicions del poema sencer dels redactors d'*El Vapor*, de Torres Amat, de Bergnes de las Casas, de Pers i Ramona (dues vegades), d'Estorch i Siqués i d'Antoni de Bofarull; versos solts, fragments o al·lusions, o tot plegat, en obres de Piferrer, Rubió, *El Corresponsal* de Madrid, Muns i Serinyà, Anton Figaró, L'Abbé S..., Marià Aguiló, Pi i Arimon, Pedro de Madrazo, Milà i Fontanals, Adolf Blanch, Josep Subirana, Illas i Vidal i Francisco de P. Canalejas, si no més.

«La pàtria» no va ser cap manifest, i mai no ho va voler ser; però aviat va ser llegit com si ho fos, i d'ací la repercussió que va tenir, molt abans que no fos analitzat i valorat com a obra literària: insisteixo a dir, encara que no calgui, que l'inici del moviment de Renaixença (si és que cal basquejar-se a trobar-li «un» origen) no es troba en la publicació de «La pàtria», però que la lectura i la interpretació d'aquest poema com a «manifest» hi té un paper important, potser decisiu, al llarg d'un procés que no es limita a l'àmbit de l'ús literari de la llengua, pel fet que la reivindicació històrica o actual de la llengua anà d'alguna manera lligada a la de la història de Catalunya, de les seves lleis i institucions de govern, dels seus monuments, dels costums, del caràcter, del *genius loci*, del *volksgeist*, per més que no fossin evocats o reivindicats en llengua catalana fins molt endavant.

Segons Pers i Ramona, Aribau i altres «vates catalanes, gloria y prez de nuestra literatura» eren «testimonio irrecusable de los progresos que hace nuestra lengua y literatura catalana», en el context d'un segle amb un «movimiento intelectual que tiende a regenerarlo todo», i en el qual «también ha tocado algo a la lengua catalana». A l'edició de 1857, en la qual remarca el fet del creixement de la producció, l'autor diria que «de esta agitación, de este movimiento intelectual que tiende a regenerarlo todo, también ha tocado una gran parte a la lengua catalana».

Per a Marfany, la trivialitat en l'escriptura, a què la diglòssia la condemnava, era marca predominant de la tradició literària viva, degradada però «autèntica», que reiterava com a temes o referents, distintius constants del «Parnàs català», l'amor a la pàtria, la prostració de la llengua i les seves excel·lències i les glòries pàtries històriques (Marfany 2018: 56-57). Són temes (històrics, llegendaris o mítics) que traspassarien el clos de la literatura rutinària a través dels Jocs Florals i, amb noves formes i nou èmfasi, entrarien de ple en aquest món (Sunyer 2006 i 2015: pàssim) i deixarien de ser trivals, perquè, entre altres raons, ja no portarien aparellada una imatgeria i uns recursos retòrics al servei de la jocositat, la paròdia i el joc gratuït (Domingo 2018a: 122).

Hi havia un consens a considerar que la tradició vallfogonesca (presa en sentit ampli, com a element comú de «tradicions» diverses), i ho dic amb mots de Verdaguer, resso dels de Milà, Rubió i tants d'altres, havia fet «mal a les lletres, i per lo tant a l'ànima de Catalunya», perquè havia introduït i fet persistent un gust poètic espuri (en tant que es considerava que l'ús literari de la llengua s'havia anat reservant reductorament per a l'humor gras o insubstancial i per al joc d'enginy rutinari i banalitzador) i perquè era considerat factor decisiu de l'abandó de «l'àurea cadena de la tradició literària, en mala hora rompuda», també en mots de Verdaguer (Jorba 2014: 19).

Si «els intel·lectuals burgesos de nova mena» procuraven substituir una tradició autèntica, «bé que degradada», amb una altra de figuradament més genuïna (Marfany 2008: 283-284), no ho feien, al meu parer, per desafecció a la llengua, ni per una intenció liquidadora conscient. Ja vaig fer reserves en una altra ocasió a la tesi de Marfany de la voluntat de liquidació de la llengua en la cota alta de la cultura i dels usos socials alts, amb els Jocs Florals com a marca d'aquesta voluntat: el 1867, abans del Sexenni, Lluís Carreras Lastortras, un contundent i conseqüent crític dels Jocs Florals i del seu entorn, en tant que «reducte» conservador influent, hi denunciava, tot al contrari, una voluntat descastellanitzadora: «con el cebo de una gloria local muy pueril trataban de apartar a los jóvenes literatos del estudio de la lengua española, de las altas especulaciones científicas de que

necesita el siglo [...]» (Jorba 2013: 19). Força anys després, el 1880, en uns temps de Renaixença ja molt evolucionats, algú, segons informació apareguda a *Lo Gay Saber*, devia considerar poc visible o poc cultivada la llengua castellana i proposava formar «una associació d'escriptors catalans per conrear la llengua de Castella i formar l'*escuela catalana* dins la literatura castellana» ([Briz] 1880: 268).

Si postulaven la ruptura amb una determinada tradició no era per desposseir de literatura l'àmbit lingüístic català sinó per a fer-n'hi aflorar una de més adequada als nous temps: Milà sabia perfectament que la «lengua provincial [...] nunca se había dejado de considerar como habla culta y literaria», i, bé que també sabia que les llengües oficials tendien a absorbir les supeditades, esperava «fundadamente que, aunque Dios nos conceda algunos años de vida, no asistiremos al triste espectáculo de la desaparición del dialecto patrio» (Milà 1857; Jorba 2013: 81-82).

Al capdavant, el que es proposaven, amb contradiccions, era canviar el rumb de la literatura, d'una manera que resultava ben compatible amb la diglòssia, molt ben entronitzada. Es tractava, per a Rubió, tirant l'aigua al seu molí amb un cert dèficit d'objectivitat, de contraposar-se a poetes coetanis que «treballen tan sols per a veure qui farà passar son enginy per un alambí més estret, per a que sia més sutil lo pensament que destille» (Rubió 1863: 114-115), de posar-los en evidència i de substituir-los, perquè entenien que la poesia que convenia a l'època no podia derivar de la que s'havia anat escrivint en català els darrers decennis, per les característiques de l'estil i el llenguatge de l'«escola» que hi dominava: Rubió i Ors i els seus seguidors volien, amb major o menor encert i habilitat, obviar el que, en mots de Milà, de 1877, eren «versos catalanes, pero derivados de la escuela del siglo XVII, nada indígena en el fondo, impura en el lenguaje, y no más natural que elevada» (Milà 1893: 359). I volien obviar també, o encara més, certa literatura de consum popular, que, per romanticisme i modernitat, batejaren globalment de «vulgar». Per a Rubió, es tractava, reductorament i interessada, de

composiciones chocarreras o bajas, cuando no obscenas: hoy, al publicarse el resultado que ha tenido el que por esta vez no es más que un ensayo del renacimiento de los juegos florales, verán nuestros compatriotas si era o no acreedora nuestra lengua de que la manejasen lenguas más expertas [...] y se la emplease en asuntos elevados, en asuntos dignos de ella y de la poesía (Rubió 1859: 10).

Per a Balaguer, la literatura catalana, abans i als temps d'Aribau, Puigblanch, Jaume Vada, Miquel Antoni Martí i Joan Cortada, era un «cenagal en que inmundos copleros la habían hundido» (Balaguer 1863: 807).

La novetat de la proposta de Rubió i Ors, de 1839-1841, no es trobava en el fet de ser conscient de la necessitat de la modernització i de la dignificació de la poesia, que era àmpliament compartida, sinó en el fet d'haver-les proposades, amb oportunitat i intencionalitat, també per a la poesia en llengua catalana. La intencionalitat (més aviat difusa, segons Rossich 2019: 117) va ser a posteriori l'argument clau de la seva reivindicació personal com a iniciador i impulsor de la Renaixença, que tindria com a aval el poema «A mos cantars» de 1839 («Mos cantars» a partir de la primera edició en volum, de 1841) i el pròleg en què desenvolupava i concretava la proposta continguda ja al poema. Una inten-

cionalitat creïble donada l'explícita voluntat de convèncer els seus coetanis més solvents, sense l'èxit que desitjava.

UN MERCAT PER A DUES LLENGÜES

Més enllà del creixent mercat editorial, la nova literatura castellana engruixida per una «escuela catalana», d'autors catalans que la fan possible, no s'ha d'identificar, pel molt que s'hi relacioni en el que tenen de voluntat de modernització, amb la «independència literària» propugnada per Rubió al pròleg de 1841 (o «aquesta espècie d'emancipació lliterària», en mots del pròleg a l'edició de 1858): Rubió hi feia referència només a la literatura en llengua catalana, prenent com a aval el prestigi de la literatura catalana antiga, escrita en llengua catalana (o en una llengua encara identificada amb la catalana), de la qual es vol «reconquistar la importància lliterària de què gosà en altres èpoques» (Rubió 1841: XI).

Josep M. Domingo ja va apuntar que el pròleg de Rubió i Ors al seu recull poètic de 1841 i la festa «trobadoresca» de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona formaven part d'un mateix episodi de promoció personal i de reivindicació d'un espai per a la literatura catalana, encara supeditada a l'espai preminent de la literatura castellana (Domingo 2003: 369-370; 2018a: 120-121). Però el pròleg interpellava el conjunt d'escriptors i només es podia referir a literatura en llengua catalana:

En quant a lo que li puguen contestar de que també lo castellà pot despertar en nosaltres iguals sentiments sempre que s'ocupe en celebrar les glòries de nostra pàtria, lo autor d'esta collecció se contentarà amb respondre'ls que se posen la mà sobre lo pit, i que judiquen després per lo que aquest los diga (Rubió 1841: VI).

El pròleg implicava i posava de manifest opcions i propostes com la necessitat de reconèixer-se *poeta* romàntic i no *versificador* tradicional, i la de desvetllar «la lira catalana»: «Foren mèrits de Rubió i Ors la definició d'aquest nou espai social [el de la societat industrial] i de les estratègies per consolidar-lo i prosperar-hi». Per tot plegat, ja sigui per sorpresa certa o per falsa modèstia interessada de l'autor, el pròleg seria llegit com «un plausible “manifest”» (Domingo 2018: 88-89).

Segons els seus coetanis, Rubió va contribuir «al crèdit del idioma nativo» (Jorba 1999: 110) i les seves propostes, recollides al «diàleg» poètic provocat pels seus versos i als articles dedicats al seu llibre per Roca i Cornet, Tomàs Aguiló i Joan Illas i Vidal, repercutiren en la creació d'un cert estat d'opinió que apostava per la necessitat i la possibilitat real de millora de la situació cultural catalana en aspectes diversos, simbolitzada en el de l'ús de la llengua pròpia.

Segons Pi i Arimon, la literatura que havia de sorgir de la «independència lliterària» seria «un género de literatura más o menos en consonancia con la antigua», s'entén l'antiga literatura catalana, ara temudament exposada «a un decreto de proscripción contra el

habla sonora de los genios del Gay Saber», i havia de respondre als gustos i interessos de la nova societat liberal catalana (Pi i Arimon 1854: 300).

L'aversió generacional sentida en els medis acadèmics o difosa des dels medis acadèmics contra un cert tipus de literatura es feia explícita a *Los trovadors nous*. L'autor, Antoni de Bofarull, hi explica que la col·lecció «és escollida d'entre los molts que escriuen en català»; i crec que ho diu en el sentit que hi escrivien d'una nova manera, o que, encara que ancorats en les maneres tradicionals del «Parnàs català», ho feien amb intenció, formes i temes propis de la literatura culta, per la qual cosa Bofarull pot prescindir dels poetes que es dediquen de forma exclusiva a la poesia de passatemps, o a la «satírica i jocosa», només valorades, en qualsevol cultura, dins els respectius àmbits de consum. I per això exposava, al discurs que féu als primers Jocs Florals com a secretari i al dels de 1865 com a president, que ja era possible no haver d'identificar literatura catalana amb literatura vulgar. Per conveniència editorial o per convicció, Bofarull, com Balaguer a *Los trovadors moderns*, fa una antologia acumulativa, no depurada estèticament, d'aquella poesia rutinària, però també hi incorpora, perquè n'hi havia, una nova poesia que respon a allò que proposaven els nous poetes i els activistes culturals: singularment la dels autors amb voluntat de ruptura, identificable amb la que, en mots de l'«Advertència» preliminar de *Los trovadors nous*, vol «donar testimoni del nou esperit literari».

Tots solets, aquests autors més novedosos haurien fet només un petit volum, incompatible amb l'operació comercial de l'editor Salvador Manero i de suport dels Jocs Florals per part de Bofarull, i amb tots plegats s'aconsegueix visualitzar, ni que sigui per la força de la quantitat, una realitat en part forçada pel recopilador (que demanava obra als amics i coneguts) i la viabilitat de l'escriptura en llengua catalana: «Les antologies de Manero regiraven la tradició literària en català i la disposaven per a les expectatives del renaixencisme: convidaven a mirar-la com a capital simbòlic» (Domingo 2018: 126). I, més que capital simbòlic, em sembla plasmació tangible i prou reeixida dels objectius perseguits, com a producte editorial i com a antologia del que hi havia, per convidar a escriure d'acord amb els nous temps renaixentistes.

¿Què es pot retreure a la producció poètica recollida a *Los trovadors nous* i a *Los trovadors moderns* pel fet que els usos estilístics tradicionals d'una part de les antologies perduressin fins més enllà? No n'anul·len la finalitat que poguessin tenir ni el tomb real que la literatura feia quan es veia potenciada pels Jocs Florals. En mots de Bofarull, la seva antologia era «una col·lecció [...] escollida dels molts que escriuen ja en català»; per a Rossich, més que «no pas un balanç del trajecte recorregut», més que una «antologia recopiladora», que no respondria a res de relacionable amb la Renaixença, era «una proposta de futur», «una mostra destinada a incentivar el conreu del català», «un llibre de poesies que fessin de coixí als Jocs Florals que Bofarull estava organitzant» (Rossich 2019: 118).

A la vista dels volums anuals i de materials que no hi van ser premiats, els Jocs Florals van actuar prou eficaçment com a tallafocs de la literatura marcada negativament. Com Cassany remarca, s'hi privilegia la utilització simbòlica de la història, del pes de la indústria i del treball de Catalunya, reprenent propostes, ara només en llengua catalana, de Massanés, Rubió i Sol i Padrís (Cassany 2018: 323-324), les quals potencien el romanç històric i incorporen o renoven altres formes poètiques i s'obren al teatre i a la na-

rrativa. Des de bon principi, a distància, i poso Clavé com a exemple, començarà una certa interacció amb els medis populars, i singularment, com ja he indicat, a partir del Sexenni. Tanmateix, la persistència secular, tossuda, de la llengua parlada (i escrita) és prèvia al Sexenni, potents limitacions diglòssiques incloses. Em pregunto fins a quin punt la continuïtat, com hi va ser, de l'ús culte diversificat de la llengua podia dependre d'una literatura i d'una activitat cultural, singularment la teatral vinculada, per dir-ho simplificadament, al grup de Soler, que, efectivament, va eixamplar la base dels adhérents, o dels simples consumidors, actius o passius, d'obra escrita, recitada o representada, que allora podien aprofitar-se de materials de l'àmbit culte.

Em pregunto també si, sense el poblat nucli popular, o plebeu, o xaró, la literatura covada als Jocs Florals no hauria pogut generar la prosa narrativa d'Oller o el teatre de Guimerà. Pel que fa a la poesia, els Verdaguer, o Costa, o tants altres, ¿en van rebre influències significatives? ¿Fins a quin punt la qualitat de l'obra d'un autor com Apel·les Mestres deu molt a les afinitats amb el grup popular? O, al contrari, ¿què deuen i què no deuen a la literatura «establerta» Frederic Soler i els seus afins?

Una, potser inconstant, però visible major flexibilitat o capacitat de recepció permeirà als Jocs Florals resoldre tensions internes derivades de la contraposició dels criteris fundacionals i dels innovadors, sobretot els anys setanta, i continuar essent un espai de trobada imprescindible, no només territorial sinó d'ideologies i d'estratègies, enfront dels nous espais no inclusivius, com els certàmens de La Misteriosa i de La Joventut Catòlica.

Dels Jocs Florals mateix, a impulsos de La Jove Catalunya, sorgiren esmenes a l'idealisme romàntic: Cassany, tot constatant l'ús freqüent del castellà en la narrativa de «conspicuis renaixentistes», remarca que hi ha un «progressiu decantament de l'escriptor pel català, gràcies a l'efecte combinat de la Renaixença i de la poètica del costumisme i del realisme». Advertirà, tanmateix, que

l'obstacle formidable interposat en la conquesta del realisme s'ha d'anar a buscar en la confusió d'art i moral i en la concepció de la novel·la com a instrument ideològic, eventualment demostratiu d'una tesi (Cassany 2018 i 2018a: 334, 466 i 505).

Cosa que representa per a mi la pervivència de valors clarament jocfloralistes, tant com els també pervivents de mitificació del món rural i de la tradició i dels valors pairals, valors no pròpiament literaris que la literatura podia transmetre i que eren molt visibles en una bona part de la narrativa premiada als Jocs, apareguda també en mitjans renaixentistes.

Els Jocs Florals faran conèixer i reconèixer el potencial internacionalitzador de *L'Atlàntida*. Era, certament, l'obra que tiris i troians esperaven amb neguit perquè servís de passaport universal per a la literatura catalana i «punt de referència de l'orgull nacional» (Pinyol; Santanach 2018: 390), refermat per les traduccions i la crítica, i que, per al consum intern, crec que en el fons del cor dels renaixentistes substituïa les «Trobes» d'Aribau com a punt de referència (no, és clar, com a referència del suposat inici de tot plegat). L'obra de Verdaguer justifica tot el nostre segle XIX, el segle romàntic (dit així encara que no sigui romàntic tot el segle), o també el segle de la Renaixença (dit així per tal de foca-

litzar-la exclusivament dins el seu segle, encara que no abasti sinó un bon tros de segle).

Les meves conclusions, ja exposades en termes semblants fa uns anys en diferents llocs, es podrien reformular així:

La Renaixença fou el moviment vuitcentista català de més àmplia implantació i influència sociocultural, especialment important en el camp literari, que es proposà en primer lloc de promoure l'ús poètic i, més limitadament, l'ús literari i culte en general de la llengua catalana; en segon lloc, es proposà també de redescobrir, definir i exhibir, a més de la llengua, les altres característiques d'identificació de Catalunya com a país amb personalitat pròpia i diferenciada. Aquest moviment, originat al si de la burgesia liberal conservadora, però que integrà programes i objectius d'ideologies i de concepcions culturals contraposades, començà a insinuar-se, a Barcelona, després de les transformacions polítiques, econòmiques i culturals que significaren la fi de l'Antic Règim i la revolució liberal i la romàntica, les quals, amb el pas dels anys, propiciaren frustració davant l'insatisfactori, per bé que desitjat, encaix polític, administratiu i cultural amb Espanya. A través dels Jocs Florals i de la interacció amb els medis populars, i, singularment a partir del Sexenni, amb la implicació belligerant i competitiva de Frederic Soler i diversos adeptes de la seva influència, especialment actius i eficaços en el desplegament del teatre, va assolir la plenitud, de manera desigual, a tot el domini lingüístic, i es podria considerar esgotat al principi dels anys noranta, quan les institucions i els programes abans més influents van perdre eficàcia enfront del dinamisme cultural, el replantejament crític dels objectius i la renovació de les infraestructures culturals de les noves generacions, i molt especialment del grup de *L'Avenç*.

Martorell, 8 de gener de 2022

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BALAGUER, Víctor (1863): *De Cataluña y de la Corona de Aragon*, V. Barcelona: Librería de Salvador Manero.
- [BRIZ, Francesc Pelai] (1880): «Novas». *Lo Gay Saber* [Barcelona] 23, p. 268-270.
- CAPMANY, Antoni de (1785): «Discursos analíticos sobre la formacion, y perfeccion de las lenguas, y sobre la castellana en particular, M.S.», dins SEMPERE I GUARINOS, Joan: *Ensayo de una biblioteca española de los mejores escritores del reynado de Carlos III*, II. Madrid: En la Imprenta Real.
- CASSANY, Enric (2018): «La poesia», dins CASSANY, Enric / DOMINGO, Josep M. (dir): *Història de la literatura catalana*, V. *Literatura contemporània* (I): *El Vuit-cents*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona, p. 319-355.
- CASSANY, Enric (2018a): «La literatura narrativa», dins CASSANY, Enric / DOMINGO, Josep M. (dir): *Història de la literatura catalana*, V. Barcelona: Enciclopèdia Catalana / Editorial Barcino / Ajuntament de Barcelona, p. 463-516.
- DOMINGO, Josep M. (2003): «Ser poeta. Sobre el *Roudor de Llobregat* de Joaquim Rubió i Ors», dins CABRÉ, Rosa [*et al.*] (ed.): *Professor Joaquim Molas: Memòria, escriptura, història*, I. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, p. 357-370.

- DOMINGO, Josep M. (2009 [2011]): «Renaixença: el mot i la idea», *Anuari Verdaguer. Revista d'Estudis Literaris del Segle XIX* [Vic], 17, p. 215-234.
- DOMINGO, Josep M. (2018): «Poètiques. De les bones lletres a la literatura», dins CASSANY, Enric / DOMINGO, Josep M. (dir.): *Història de la literatura catalana*, V, p. 63-96.
- DOMINGO, Josep M. (2018a): «La literatura catalana», dins CASSANY, Enric / DOMINGO, Josep M. (dir.): *Història de la literatura catalana*, V, p. 97-126.
- DOMINGO, Josep M. (2018b): «Renaixença i literatura catalana, 1859-1893», dins CASSANY, Enric / DOMINGO, Josep M. (dir.): *Història de la literatura catalana*, V, p. 153-198.
- FONTANA, Josep (2001): «Antoni de Capmany i les seves *Memorias históricas*», dins CAPMANY, Antoni de: *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la Antigua Ciudad de Barcelona*, I. Barcelona: Alta Fulla, p. [5-12].
- GRAU, Ramon (2002): «El pensament històric de la dinastia Bofarull», *Barcelona. Quaderns de Cultura* [Barcelona], 6, p. 121-138.
- GUARDIOLA, Joan Baptista (1851): *El libro de la democracia*. Barcelona: Impr. de Bosch y Compañia.
- JORBA, Manuel (1999): «Els corrents provincialistes i la Renaixença», dins MANINCHEDDA, Paolo (ed.): *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo. Atti del VI Congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalana. Cagliari 11-15 ottobre 1995*. Càller: Cooperativa Universitaria Editrice Cagliariitana, p. 92-113.
- JORBA, Manuel (2013): *A propòsit de la primeríssima recepció de «La pàtria» d'Aribau (1833-1859). Discurs de recepció de Manuel Jorba com a membre numerari de la Secció Historico-Arqueològica, llegit el dia 24 de gener de 2013*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica.
- JORBA, Manuel (2014): *Verdaguer davant el Vuit-cents català, de l'Acadèmia estant: entorn del «Record necrològic de Joaquim Rubió i Ors» (1902). Discurs llegit el dia 12 de juny de 2014 en l'acte de recepció pública de l'acadèmic electe Dr. Manuel Jorba a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Discurs de contestació de l'acadèmic numerari Dr. Joaquim Molas*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- MARFANY, Joan-Lluís (2008): *Llengua, nació i diglòssia*. Barcelona: L'Avenç.
- MARFANY, Joan-Lluís (2017): *Nacionalisme espanyol i catalanitat (178-1859): Cap a una revisió de la Renaixença*. Barcelona: Edicions 62.
- MARFANY, Joan-Lluís (2018): «La vida literaria i la literatura catalana, de la crisi de l'Antic Règim a l'ordre liberal», dins CASSANY, Enric / DOMINGO, Josep M. (dir.): *Història de la literatura catalana*, V, p. 17-61.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1857): «Cuadro sinóptico de los dialectos de Francia, por J. F. Schnakenburg. 1840». *Diario de Barcelona* (18-VII) [OC, V, p. 6-9].
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1893): «Aribau», dins *Obras completas del Dr. D. Manuel Milà y Fontanals, V. Opúsculos literarios. Segunda sèrie*. Barcelona: Librería de Álvaro Verdaguer, p. 358-362.
- MUÑOZ, Josep M. (2011): «Joan-Lluís Marfany, historiador (de la literatura)», *L'Avenç* [Barcelona], 373, p. 11-24.
- PI I ARIMON, Andreu Avelí (1854): *Barcelona antigua y moderna, descripcion é historia de esta Ciudad desde su fundacion hasta nuestros dias*, II. Barcelona: Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs.

- RAFANELL, August (1999): *La llengua silenciada: Una història del català, del Cinccents al Vuitcents*. Barcelona: Empúries.
- ROSSICH, Albert (1990): «La literatura catalana entre el Barroc i el Romanticisme». *Caplletra* [Barcelona], 9, p. 35-57.
- ROSSICH, Albert (1996): «Les arrels literàries de Verdaguier», 136, *Ausa* [Vic], p. 39-60.
- ROSSICH, Albert (2019): «Perspectiva de la Renaixença (1859-1877)», dins COMAS CLOSA, Francesc / RODÓ RODÀ, Jordi / PUIG I OLIVER, Jaume de (ed.): *125 anys de les Bases de Manresa (1892-2017). Memòria del programa i miscel·lània sobre la Manresa de fa 125 anys*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 111-158.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1841): «Prólech», dins: *Lo Gayté del Llobregat. Poesias de Don Joaquim Rubió y Ors*. Barcelona: En la Estampa de Joseph Rubió, p. I-XII.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1859): «Juegos Florales», *El Arte* [Barcelona], 3 (1 maig 1859), p. 4-10.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1863): «Lo doctor Vicens García y sas obras literarias», dins: *Jochs Forals de Barcelona en 1863: Any v de sa instauració*. Barcelona: Estampa y Llibrería de Salvador Manero, p. 114-115.
- SUNYER, Magí (2006): *Els mites nacionals catalans*. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguier.
- SUNYER, Magí (2015): *Mites per a una nació: De Guifré el Pelós a l'Onze de Setembre*. Vic: Eumo Editorial.